

หลักสังคหวัตถุ 4 ในการพัฒนาการเรียนรู้สู่ทักษะศตวรรษที่ 21

SANGHAHAVATTHU PRINCIPLES 4 IN DEVELOPING LEARNING TOWARDS 21ST CENTURY SKILLS

พระปลัดวิทยา อภิวัฒน์

Phra Palad wittaya Apiwanno

Wat Soi Fa, Ratchaburi, Thailand

Aphiwanno.1986@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ ผู้เขียนมุ่งเน้นเพื่อศึกษา หลักสังคหวัตถุ 4 ในการพัฒนาการเรียนรู้สู่ทักษะศตวรรษที่ 21 ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร ตำรา รวมถึงการสังเคราะห์วิเคราะห์จากผู้เขียน ผลการศึกษาพบว่า โลกในยุคศตวรรษที่ 21 เป็นโลกในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงโดยแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น ถึงแม้จะมีรากฐานการพัฒนามาจากโลกในยุคอดีต หากแต่ในโลกยุคสมัยปัจจุบันนี้ มีความแตกต่างจากอดีตที่ผ่านมาอย่างมาก ดังนั้น มนุษย์ซึ่งจะดำรงชีวิตอยู่ในโลกยุคศตวรรษที่ 21 จะต้องมีความสามารถในการปรับตัว เพื่อดำรงชีวิตอยู่ให้รอดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว รู้เท่าทันกับเหตุการณ์โลก มนุษย์ต้องเรียนรู้กระบวนการในการพัฒนาการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดความเจริญขึ้นทางด้านทักษะต่าง ๆ เช่น ทักษะด้านการคิดอย่างมีวิจารณญาณและทักษะในการแก้ปัญหา ทักษะด้านการสร้างสรรค์และนวัตกรรม ทักษะด้านความเข้าใจต่างวัฒนธรรมต่างกระบวนการทัศน์ ทักษะด้านความร่วมมือการทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำ ทักษะด้านการสื่อสาร สารสนเทศและรู้เท่าทันสื่อ ทักษะด้านคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ทักษะอาชีพและทักษะการเรียนรู้ เป็นต้น และบูรณาการกับหลักสังคหวัตถุธรรม 4 ประการ ซึ่งจะช่วยให้เพิ่มมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนร่วมงานได้ง่ายขึ้น

คำสำคัญ: หลักสังคหวัตถุ 4, การพัฒนา, ทักษะศตวรรษที่ 21

Abstract

This academic article The author focuses on studying Principles of Sanghawatthu 4 in developing learning towards 21st century skills, using study methods from documents, textbooks, including synthesis and analysis from the author. The results of the study found that The world in the 21st century is truly a world of change. Whether it is changes in various fields such as changes in society, politics, economics, etc., even though the roots of development are from the world in the past. But in today's world It is very different from the past. Therefore, humans who will live in the world in the 21st century must have the ability to adapt. To survive in the midst of rapid change Stay up to date with world events Humans must learn the process of developing learning that will lead to growth in various skills, such as critical thinking skills and problemsolving skills. Creativity and

innovation skills Skills in understanding different cultures and different paradigms Cooperation, teamwork and leadership skills, communication skills Information and media literacy Computer skills and information and communication technology Career skills and learning skills, etc., and integrate with the 4 principles of Sanghavatthu, which will help increase good human relations with co-workers more easily.

Keywords: Principles of SanghaVatthu 4, development, 21st century skills

บทนำ

โลกศตวรรษที่ 21 ถูกขนานนามว่า “โลกดิจิทัล” ความสะดวกสบายจากการโลดแล่นบนพีเจอร်ทันสมัยในทุก ๆ กิจกรรมของชีวิตทำให้เทคโนโลยีกลายเป็นวัตถุดิบหนึ่งของการพัฒนาเสมอ ไม่ว่าจะเป็นธุรกิจอุตสาหกรรม การแพทย์ การศึกษา ด้วยบทบาทของเทคโนโลยีกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ในวันนี้คำถามที่ว่า “อะไร...ที่ไม่มีขายในร้านสะดวกซื้อ” ยังตอบง่ายกว่า “อะไร...ที่ไม่มีเทคโนโลยีอยู่เบื้องหลัง” (วลัยลักษณ์ คงพระจันทร์, 2562)

นาโซค อุ่นเวียง (2564) กล่าวไว้ว่า จากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีโดยเฉพาะเทคโนโลยีดิจิทัลทำให้โลกไร้พรมแดนหรือทำให้โลกแคบลง การช่วงชิงอำนาจระหว่างรัฐมหาอำนาจ ไม่อาจต้องใช้กำลังทหารแย่งชิงเอาได้เหมือนในสมัยก่อน อาทิเช่น ของปัญหาต่าง ๆ ที่โลกกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ 1) ปัญหาการก่อการร้าย การก่อการร้ายได้รับความสนใจจากประชาคมโลก เนื่องจากความรุนแรงและผลกระทบที่มีอย่างมหาศาล ต่อการดำรงชีวิตอยู่ของประชาคมโลก แต่ในขณะเดียวกันที่ความขัดแย้งทางการเมืองในศตวรรษที่ 21 ก็มีความรุนแรงมากขึ้น ที่มาจากการสะสมอาวุธที่มีความร้ายแรง รวมถึงการประสานความแตกแยกทางความคิด 2) ปัญหาเศรษฐกิจ ในเรื่องของระบบเศรษฐกิจในศตวรรษที่ 21 ถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในยุคสมัยนี้ ประชาคมโลกต้องพึงพาการเคลื่อนไหวอย่างเป็นพลวัตในทางเศรษฐกิจ ซึ่งแตกต่างไปจากโลกในยุคสมัยเก่า ด้วยปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ จึงต้องดำเนินไปพร้อมกันอย่างเป็นรูปแบบปัจจัยที่ทำให้เมื่อปัจจัยตัวใดตัวหนึ่งเกิดปัญหขึ้น ระบบเศรษฐกิจของโลกก็จะมีปัญหขึ้นทันที อาทิเช่น การแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 ที่ไม่อาจจะสามารถควบคุมได้ ส่งผลให้โดยภาพรวมเศรษฐกิจทั้งโลกเกิดสภาวะชะงัก สถานการณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจในโลกยุคศตวรรษที่ 21 มีลักษณะของความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างซับซ้อน มากกว่าเศรษฐกิจโลกในยุคอดีตที่ผ่านมา 3) ปัญหาสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการดำรงชีวิตของมนุษย์ในยุคศตวรรษที่ 21 ก็มีความเปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบการดำรงชีวิตในลักษณะจากเดิม เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าและวิวัฒนาการที่ดีขึ้นของเทคโนโลยี ทำให้การดำรงชีวิตต้องพึ่งพาเทคโนโลยี ซึ่งกลายเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ในยุคปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวนี้น มนุษย์กลับต้องเผชิญหน้ากับปัญหาเรื่องความปลอดภัย และความเป็นส่วนตัว ซึ่งอาจจะสามารถถูกตรวจสอบได้ง่าย ภายใต้การเข้าถึงเทคโนโลยีที่ทันสมัยในสถานการณ์ปัจจุบัน ความปลอดภัยในการดำรงชีวิตอยู่ จึงมีความเปลี่ยนไปจากความปลอดภัยในยุคอดีต ซึ่งถ้าพิจารณาแล้ว จะพบได้ว่า โลกในยุคศตวรรษที่ 21 อาจจะถือได้ว่าเป็นโลกในยุคแห่งการ

เปลี่ยนแปลงโดยแท้จริง ซึ่งถึงแม้จะมีรากฐานการพัฒนามาจากโลกในยุคอดีต หากแต่ในโลกยุคสมัยดังกล่าว กลับกลายเป็นโลกที่ถูกพัฒนาขึ้นโดยมีความแตกต่างที่สำคัญจากพัฒนาการของโลกในอดีตที่ผ่านมา ดังนั้น มนุษย์ซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในโลกยุคศตวรรษที่ 21 จึงต้องสามารถปรับตัว เพื่อจะดำรงชีวิตอยู่ให้รอดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว

หลักสังคหวัตถุ 4

หลักสังคหวัตถุ 4 หลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีที่กล่าวไว้ในพุทธศาสนาเถรวาทในแง่ของการมีมิตรสหายหรือบริวารที่ดีจริงพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของการมีมิตรสหายที่ดีไว้ในอุปัชฌายสูตรว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดีมีสหายดีมีเพื่อนดีนี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว” (ส.ม. (ไทย) 19/5/2.) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) แต่การที่จะสร้างมิตรหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคลที่เป็นมิตรสหายกันแล้วไว้นั้น ก็เป็นสิ่งที่สำคัญมากเหมือนกันเพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรหรือบริวารเรียกว่าหลักสังคหวัตถุ ซึ่งมีด้วยกัน 4 ประการคือ 1) ทาน การให้ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สิ่งของของตนแก่บุคคลอื่นด้วยเห็นว่สิ่งของที่ตนเสียสละไปนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับเป็นการแสดงความมีน้ำใจและเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรสหายหรือบริวารไว้ได้พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการให้ไว้มากมาเช่นผู้ให้ยอมเป็นที่รัก (ธรรมรักษา, 2532) ผู้ให้ยอมผูกมิตรไว้ได้เป็นต้นผู้ที่มีความตระหนี่นั้นไม่สามารถที่จะผูกมิตรหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรและบริวารไว้ได้ 2) ปิยวาจาหรือเปยยวัชชะ การมีวาจาเป็นที่รักเป็นที่ดูดีมีจิตใจของผู้ฟังมีวาจาสุภาพอ่อนหวานชวนฟังเป็นวาจาที่ไม่หยาบคายและก่อให้เกิดประโยชน์ การมีปิยวาจามีความสำคัญเป็นอย่างมากในการผูกมิตรหรือรักษาน้ำใจมิตรบุคคลที่ได้รับมอบหมายให้เป็นทูตหรือเป็นตัวแทนของประเทศในการเจรจาเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของประชาชนและประเทศชาติจะต้องมีเทคนิคในการใช้คำพูดอย่างดีเยี่ยมเพราะถ้าหากใช้คำพูดที่ไม่ดีก็จะส่งผลให้ประชาชนและประเทศชาติสูญเสียผลประโยชน์ได้อย่างดีเยี่ยมเพราะถ้าหากใช้คำพูดที่ไม่ดีก็จะส่งผลให้ประชาชนและประเทศชาติสูญเสียผลประโยชน์ได้ 3) อัตถจริยาการประพฤติตนเป็นประโยชน์ เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นในเวลาที่ยจำเป็น ไม่เป็นคนนิ่งดูตายในเมื่อตนเองมีกำลังความสามารถที่จะช่วยเหลือได้ในการผูกสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศก็เช่นเดียวกันจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักให้การช่วยเหลือ ในเวลาที่เหมาะสมช่วยเหลือ เช่น เมื่อถึงคราวที่มีมิตรประเทศต้องประสบกับภัยพิบัติต่าง ๆ ที่ประเทศสัมพันธ์มิตรพอที่จะช่วยเหลือได้ก็ให้ช่วยเหลือตามกำลังความสามารถเพื่อเป็นการผูกสัมพันธ์ไมตรีหรือแสดงถึงความมีสัมพันธ์ไมตรีอันดีต่อกัน 4) สมานัตตตา ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คบมิตรเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมิใช่ว่าเมื่อเห็นว่ามิตรหมดประโยชน์สำหรับตนแล้วก็เริ่มห่างเหินหรือเลิกคบไปการคบหามิตรจะต้องคบด้วยความจริงใจและความเสมอต้นเสมอปลายทั้งในยามที่มิตรรุ่งเรืองและในคราวตกต่ำ (อง.จตุกก. (ไทย) 21/32/53.) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

นอกจากนี้หลักสังคหวัตถุ 4 ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายแนวทางที่สำคัญ คือ สังคห ว่าวิธีสังเคราะห์ หมายถึง วิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นที่ยังไม่เคยรักใคร่นับถือ หรือที่รักใคร่นับถืออยู่แล้วให้สนิทแนบยิ่งขึ้น พุดง่าย ๆ สังคหวัตถุ ก็คือ เทคนิควิธีทำให้คนรัก หรือมนต์ผูกใจคนนั่นเอง มี 4 ประการ คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551) ทาน คือ การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาดีดูดีมีน้ำใจ

หรือวาจาซาบซึ่งใจ คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคีให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม อรรถจริยา คือ การประพฤติ ประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทาง จริยธรรม และสมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอ ทำตนเสมอต้นเสมอปลายปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไขตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะบุคคลเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2550)

สังคหวัตถุ หรือ สังคหพละ ยังหมายถึง กำลังแห่งการสงเคราะห์หรือมนุษยสัมพันธ์ซึ่งเป็นธรรม ที่สำคัญมาก ผู้ทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่นถ้าบกพร่องเรื่องมนุษยสัมพันธ์ก็จะมีคนมาช่วยทำงาน (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549)

พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ไว้เรียกว่า สังคหวัตถุ หมายถึง วิธีผูกใจคน พระองค์ตรัสว่ารถม้าแล่นไปได้เพราะมีลิ่มสลักคอยตรึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของรถม้าเข้าด้วยกันฉันใด คนในสังคมก็ฉันนั้น คือ ทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลิ่มสลักดังกล่าวนี้ คือ สังคหวัตถุจะสามารถผูกใจเพื่อนร่วมงานและร่วมสังคมไว้ได้ ถ้ามีสังคหวัตถุ 4 ประการ

1. ทาน หมายถึง การให้ (โอบอ้อมอารี) ต้องมีน้ำใจรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ทานแก่เพื่อนร่วมงานและร่วมสังคม ให้ทางจะช่วยผูกใจคนอื่นไว้ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทโท คนถดมิติดานี ผู้ให้ย่อมผูกใจมิตรไว้ได้” นักบริหารอาจให้ทานได้ 3 วิธี คือ

ก. อามิสทาน หมายถึง การให้สิ่งของแก่เพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชา โดยเฉพาะการให้ เพื่อผูกใจในยามที่เขาตกต่ำหรือมีความเดือดร้อน ดังภาษิตอังกฤษที่ว่า “เพื่อนแท้ คือเพื่อนที่ช่วยเหลือ ในยามตกยาก” การให้รางวัลหรือขึ้นเงินเดือนจัดเข้าในอามิสทาน

ข. วิทยาทาน คือ ธรรมทาน หมายถึง การให้คำแนะนำหรือสอนวิธีทำงานที่ถูกต้องรวมถึง การจัดหลักสูตรพัฒนาบุคลากรหรือส่งไปศึกษาและดูงาน

ค. อกัณฺเฑทาน หมายถึง การให้อภัยเมื่อเกิดข้อผิดพลาดในการทำงานหรือล่วงเกินซึ่งกันและกัน การให้อภัยไม่ทำให้ผู้ให้ต้องสูญเสียอะไร เป็นการลงทุนราคาถูกแต่ได้ผลตอบแทนราคาสูง นั่นคือ ได้มิตรภาพ กลับคืนมาและมีคนสนองงานเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง

มีภาษิตจีนที่ว่า “มีมิตร 500 คน นับว่ายังน้อยเกินไป มีศัตรู 1 คน นับว่ามากเกินไป” อับราฮัม ลินคอล์น กล่าวว่า “วิธีทำลายศัตรูที่ดีที่สุด คือ เปลี่ยนศัตรูให้เป็นมิตร” เราจะทำอย่างนั้นได้ก็ต่อเมื่อเรารู้จักให้อภัย

2. ปิยวาจา หมายถึง การพูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน (วจีไพเราะ) รู้จักผูกใจคนด้วยคำพูดอ่อนหวาน คำพูดหยาบกระด้างผูกใจใครไม่ได้ ตามปกติคนเราจะมัดสิ่งของต้องใช้ของอ่อน เช่น เชือก หรือ ลวดมัด ในทำนองเดียวกันเราจะมัดใจคนได้ก็ด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน ดังโคลงโลกนิติที่ว่า

อ่อนหวานมานมิตรล้น	เหลือหลาย
หยาบบ่มิเกลอราย	เกลื่อนกลั
ดุจดวงศศิฉาย ดาวดาษ	ประดับนา
สุริยส่องดาราไร	เมื่อร้อนแรงแสง

3. อัตถจริยา หมายถึง การทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (สงเคราะห์) ตรงกับคำพังเพยที่ว่า “อยู่บ้านท่านอย่านิ่งดูตาย ปั่นวัวปั่นควายให้ลูกท่านเล่น” การทำอัตถจริยาได้หลายวิธี เช่น บริการช่วยเหลือ ยามเขาป่วยไข้ หรือเป็นประธานในงานพิธีดังโคลงโลกนิติที่ว่า

อาศัยเรือนท่านให้	วิจารณ์
เห็นท่านทำงาน	ช่วยพร้อม
แม้มีกิจโดยสาร	นาเวศ
พายค้อยช่วยคำจ้วง	จรดให้จนถึง

4. สมานัตตา หมายถึง การวางตัวสม่ำเสมอ (วางตนพอดี) ไม่ทอดทิ้งผู้ร่วมงานทั้งหลาย เขาจึงจะสามารถสร้างทีมงานขึ้นมาได้ นั่นคือถือคติว่า “มีทุกข์ร่วมทุกข์ มีสุขร่วมสุข” ต้องกล้ารับผิดชอบ ในผลการตัดสินใจ ตัวอย่างคนที่มีสมานัตตาก็คือคนที่เป็ “เพื่อนตาย” ในโคลงบทนี้

เพื่อนกิน ลิ่นทรัพย์แล้ว	แทงหนี่
หาง่าย หลายหมื่นปี	มากได้
เพื่อนตาย ถ้ายแทนชี-	วาวาตม์
หายาก ฝากผีไว้	ยากแท้จักหา

คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสัจธรรมที่ทุกคนควรมาพิสูจน์ ผู้ที่ปฏิบัติตามย่อมสามารถรู้แจ้ง เห็นจริงได้ด้วยตนเอง และทำให้ผู้ปฏิบัติพันทุกข์เข้าถึงความสุขและความบริสุทธิ์ภายในได้จริง ธรรมะของ พระพุทธองค์เป็นความรู้อันบริสุทธิ์ที่กลั่นออกมาจากกลางพระธรรมกายที่พระองค์ได้เข้าถึงด้วยวิธีการทำให้ หลุดพ้นอย่างถูกต้องสมบูรณ์ เป็นธรรมโอสถขนานเอกที่สามารถเยียวยารักษาจิตใจของมวลมนุษยชาติ ให้หลุดพ้นจากความโลภ ความโกรธ ความหลง เพราะเมื่อใจปราศจากสิ่งเหล่านี้ ใจย่อมสะอาดบริสุทธิ์ มีอานุภาพเป็นอิสระอย่างแท้จริง และจะเกิดมหากุศล มีแต่ความรักความเมตตาปรารถนาดีต่อกันเสมอ (พระราชภาวนาวิสุทธิ (ไชยบุญ ธรรมชโย), 2562) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ใน สังคหวัตถุสูตร ว่า (อง.จตุกก. (บาลี) 21/256/303.) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ทานญจ เปยยวชฺชญจ อตถจริยา จ ยา อีธ

สมานตตตา จ ธมฺเมสุ ตตถ ตตถ ยถารห

การให้ทาน การพูดจาไพเราะ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ในโลกนี้ ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอ ในธรรมทั้งหลายนั้นๆ ตามควรการอยู่ร่วมกันในสังคม มนุษย์ทุกคนล้วนปรารถนาเป็นที่รักของคนรอบข้าง เป็นที่ยอมรับนับถือของทุกๆ คนและปรารถนาที่จะได้ยินได้ฟังคำยกย่องสรรเสริญมากกว่าเสียงนินทาว่าร้าย พระพุทธองค์ได้สอนวิธีที่จะทำตนให้เป็นที่รักของสังคมว่าจะต้องรู้จักการให้ ธรรมดาแล้วทุกชีวิตต่างดำรงอยู่ ได้ด้วยการให้หากมนุษย์ทุกคนในโลกรู้จักให้ทานเสียสละแบ่งปัน ให้อภัยซึ่งกันและกัน ไม่พยายามปกป้องร้ายกัน โลกนี้ย่อมจะเกิดความสงบสุขอย่างแน่นอน

นอกจากการให้แล้วต้องรู้จักพูดจาปราศรัย หัดพูดจาให้ไพเราะนุ่มนวลน่าฟัง ที่เรียกว่า ปิยวาจา คือ คำพูดที่พูดแล้วเป็นที่รัก ฟังแล้วเกิดกำลังใจที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้ทุกคนอยากทำความดีให้ยิ่งขึ้นไป ไม่พูดจาส่อเสียดก่อให้เกิดความแตกแยก พูดแต่คำที่จะทำให้เกิดความสามัคคี เปรียบเสมือนน้ำทิพย์ชโลมใจ ประสานใจทุกๆ ดวงให้เป็นหนึ่งเดียว อัตถจริยา คือ ต้องรู้จักทำตัวให้เป็นประโยชน์ต่อคนอื่น ให้น้ำใจประดุจ

พระโพธิสัตว์ที่ช่วยเหลือเพื่อนร่วมโลกให้พ้นจากทุกข์ หากรู้ว่าใครกำลังประสบปัญหา แม้เขาไม่ขอความช่วยเหลือ ก็ให้มีมหากรุณาอาสาเข้าไปช่วย นี่เป็นสิ่งที่แสดงถึงจิตใจอันดีงาม เป็นจิตใจของนักสร้างบารมี ผู้รักในการฝึกฝนอบรมตน ซึ่งนอกจากจะฝึกตนเองให้บริสุทธิ์แล้วยังปรารถนาให้โลกบริสุทธิ์ด้วย สมานัตตา คือ ต้องรู้จักวางตัวเสมอต้นเสมอปลายไม่ว่าจะเข้าไปสู่สมาคมไหน ให้รักษาภาวะปกติที่ดีของตนไว้ รักษาใจให้บริสุทธิ์เป็นกลางๆ ไม่หวั่นไหวไปตามกระแส ปรับตัวให้เข้ากันได้กับทุกๆ คน อีกทั้งควบคุมตนเองด้วยสติและปัญญา เราย่อมเป็นที่รักที่พอใจของทุกคนดังเช่น เรื่องของหัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาฬวีผู้มีสังกัณหัตถุธรรมประจำใจ (อง.อภฺรฺรฺก. (ไทย) 23/114/222.) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เมืองอาฬวี ท่านหัตถกะได้ชวนพวกพ้องบริวารประมาณ 500 คน ไปเข้าเฝ้าและสนทนาปราศรัยกับพระพุทธรองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามว่า หัตถกะท่านมีมิตรสหายมากมาย ได้ยินว่าทุกๆ คน เป็นที่รักของท่านและท่านเองก็เป็นที่รักของทุกๆ คน ท่านสงเคราะห์พวกพ้องของท่านอย่างไร ท่านหัตถกะทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ ได้สงเคราะห์เพื่อนๆ และบริวารมากมาย ด้วยสังกัณหัตถุ 4 คือ ถ้ารู้ว่าผู้ใดควรสงเคราะห์ด้วยการให้ทาน ข้าพระองค์จะสงเคราะห์ด้วยการให้ทาน ผู้ใดควรสงเคราะห์ด้วยวาจาที่อ่อนหวาน ข้าพระองค์จะสงเคราะห์ด้วยวาจาที่อ่อนหวานผู้ใดควรสงเคราะห์ด้วยการประพาสสิ่งที่ประโยชน์ ข้าพระองค์จะสงเคราะห์ด้วยการประพาสสิ่งที่ประโยชน์ ผู้ใดควรสงเคราะห์ด้วยการวางตัวให้เหมาะสม ข้าพระองค์ก็จะสงเคราะห์ด้วยการวางตัวให้เหมาะสม พระบรมศาสดาทรงสรรเสริญหัตถกะว่า ท่านทำดีแล้วสมแล้วที่เป็นสาวกของเรา เพราะเมื่อฟังธรรมก็นำไปพิจารณาไตร่ตรองและลงมือปฏิบัติตาม ปฏิบัติแล้วก็ได้ผลสมควรแก่การปฏิบัติพระพุทธรองค์ตรัสสอนต่อไปว่าผู้ที่เป็นใหญ่ เป็นที่ยอมรับของมหาชนในสมัยก่อนล้วนปฏิบัติตามหลักสังกัณหัตถุธรรมทั้ง 4 ประการ แม้ในยุคปัจจุบัน ผู้นำก็ต้องสงเคราะห์ บริวารด้วยสังกัณหัตถุ 4 และถึงในอนาคต ถ้าผู้นำจะให้เป็นที่รักก็ต้องสงเคราะห์ด้วยสังกัณหัตถุ 4 ประการนี้

จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับพระภิกษุว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หัตถกะนี้เป็นผู้มีคุณธรรมมากมาย แต่ก็ไม่แสดงให้ใครรู้ว่าเป็นผู้มีธรรมะประจำใจ สามารถวางตัวได้เสมอต้นเสมอปลายพระพุทธรองค์ทรงแต่งตั้งท่านหัตถกะ ให้เป็นอุบาสกสาวกผู้เลิศในด้านการสงเคราะห์พวกพ้องบริวาร แม้พระบรมศาสดาเองก็ทรงทำเช่นนั้นเหมือนกัน คือ ทรงบำเพ็ญ สังกัณหัตถุธรรมได้อย่างยอดเยี่ยม และบารมีแห่งปัญญา : หนังสือคู่มือสำหรับนักบริหารบำเพ็ญอย่างสม่ำเสมอตลอดมา จนกระทั่งบารมีทั้ง 30 ทศเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ทำให้มีสาวกพุทธบริษัทมากมาย ทั้งที่เป็นเทวดา พรหม และอรุพพรหม อีกนับไม่ถ้วน

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

การพัฒนา หมายถึง ทำให้เจริญขึ้น มีความหมายตรงกับคำว่า ภาวนา ในภาษาบาลีซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า เจริญ หรือทำให้เจริญ การพัฒนาตามหลักพุทธศาสนามี 3 ประการ คือ กายภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา บุคคลที่ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ 3 ประการ คือ ทำให้เป็นคนดี เป็นผู้มีระเบียบวินัย ทำให้เป็นผู้มีจิตใจและอารมณ์ที่มั่นคง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น และทำให้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา เน้นการฝึกฝนปฏิบัติอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นสัมมาทิฐิ (พระพรหมคุณาภรณ์

(ป.อ. ปยุตโต, 2548) การพัฒนาตามหลักพุทธ เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นระบบศึกษาพัฒนาอย่างบูรณาการ การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Directed Change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า (Planned Change) (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526) ซึ่งการพัฒนาที่แท้จริงควรหมายถึงการทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมและจิตใจและความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับ การได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้ว ประชาชนยังต้องการพัฒนาทางด้านการศึกษาสิ่งแวดล้อมที่ดีการพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนาทางวัฒนธรรมและจิตใจด้านต่างๆ ด้วยความต้องการทั้งหมดนี้บางครั้ง เราเรียกกันว่าเป็นการพัฒนา “คุณภาพ” เพื่อให้เห็นว่า การพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การเพิ่มปริมาณสินค้าหรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่ การเพิ่มความพอใจความสุขของประชาชนมากกว่า (วิทยากร เชียงกูล, 2527)

Hoogvelt (1977) กล่าวไว้ว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจภายใต้การแบ่งโลกออกเป็นโลกที่พัฒนาและไม่พัฒนาซึ่งสูงเวร์ลท์ อธิบายว่าการพัฒนามี 3 ฐานะ ได้แก่

1. การพัฒนาในฐานะที่เป็นกระบวนการ เป็นวิวัฒนาการของความเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์รวมทั้งขององค์กรทางวัฒนธรรมด้วยการพัฒนาในฐานะนี้เกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการทั้งแนวเก่า แนวใหม่ ความแตกต่างทางสังคม การผสมผสานและการปรับตัวด้วยการทำให้ดีขึ้นตลอดจนขั้นตอนของวิวัฒนาการทางสังคม

2. การพัฒนาในฐานะที่เป็นการปฏิสัมพันธ์ในฐานะนี้ เป็นการมองการพัฒนาว่า เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลง และความเจริญเติบโตของสังคมด้วยการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมต่าง ๆ เช่น สังคมที่ด้อยพัฒนาด้วยการติดต่อสัมพันธ์ทางการค้า ระบบพาณิชย์ ระบบอาณานิคม อาณานิคมยุคใหม่ การแปลงสภาพโครงสร้างของสังคมดั้งเดิมด้วยการเป็นสมัยใหม่ภายใต้ลัทธิอาณานิคมการแพร่กระจายทัศนคติ ค่านิยมสถาบันต่าง ๆ ภายใต้ลัทธิอาณานิคมและการขาดตอนของกระบวนการวิวัฒนาการ

3. การพัฒนาในฐานะที่เป็นการปฏิบัติการ การพัฒนาในฐานะนี้ถือว่าการพัฒนาจะต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบและตรวจสอบกระบวนการแห่งความเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลง โดยมีเป้าหมายให้เลือกสำหรับการพัฒนาหลาย ๆ เป้าหมายรวมทั้งรูปแบบของการพัฒนา

จากแนวคิดการพัฒนา หมายถึง เป็นกระบวนการในการพัฒนาที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การทำให้เกิดความเจริญขึ้น มีวิวัฒนาการที่แปรเปลี่ยนไป การมีปฏิสัมพันธ์ของสังคมโดยที่จะต้องทำออกมาเป็นรูปแบบที่เป็นแนวทางเดียวกัน

ความหมายของทักษะ

ทักษะ (Skill) หมายถึง “ความชำนาญ” ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งบุคคลสามารถสร้างได้จากการเรียนรู้ เช่น ทักษะการอาชีพ การกีฬา การทำงานร่วมกับผู้อื่น ซึ่งทักษะเหล่านี้เป็นทักษะที่สามารถมองเห็นได้จากการกระทำ จากการปฏิบัติ เป็นทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตที่ช่วยพัฒนาให้ผู้มีทักษะเหล่านี้มีชีวิตที่ดีสามารถดำรงชีพอยู่ในสังคมและช่วยเหลือตัวเองได้ในระดับหนึ่ง ดังนั้น ทักษะชีวิต หมายถึง คุณลักษณะ

ความพร้อมในการเผชิญกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพและพร้อมที่จะปรับตัวในอนาคต(มานิต มานิตเจริญ, 2537)

ทางพระพุทธศาสนา การพัฒนาทักษะชีวิตจะนำพาผู้ได้รับการฝึกปฏิบัติไปสู่ความสงบได้อย่างถาวร เป็นอริยบุคคลที่ปราศจากกิเลส ถึงแม้ว่าไม่ได้เป็นพระอริยบุคคลก็สามารถแสวงหาความสุขได้โดยง่าย แต่ถ้าเป็นผู้ฝึกปฏิบัติที่ทักษะชีวิตอยู่บนพื้นฐานของศีลและธรรมวิธีการพัฒนาทักษะชีวิตที่ขาดไม่ได้ คือ การเจริญภาวนา หมายถึง การพัฒนา การเจริญด้วยสติ มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี (ชยสารโร ภิกขุ, 2542)

ทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 มีการผสมผสานการเรียนรู้ทักษะเฉพาะด้าน ความชำนาญการและความรู้เท่าทันในด้านต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อก่อให้เกิดความสำเร็จด้านการงานและการดำเนินชีวิต จุดเริ่มต้นของการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องเรียนรู้ทักษะที่จำเป็น เช่น การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การแก้ปัญหา การคิดสร้างสรรค์ การสื่อสารและการร่วมมือ (วิจารณ์ พานิช, 2555) มีดังนี้

1. สาระวิชาหลัก (Core Subjects) การรอบรู้สาระวิชามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อความสำเร็จ สาระวิชาหลัก ได้แก่ ภาษาอังกฤษ การอ่าน ภาษาของโลก ศิลปะ คณิตศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การปกครองและความเป็นพลเมืองที่ดี แต่ไม่เพียงพอสำหรับการเรียนรู้เพื่อมีชีวิตในโลกยุคศตวรรษที่ 21 ต้องมีการส่งเสริมความเข้าใจเนื้อหาวิชาการให้อยู่ในระดับสูงด้วยการสอดแทรกทักษะเพื่อการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 ต่อไปนี้เข้าในทุกระวิชาหลัก ประกอบด้วย

- 1) ความรู้เกี่ยวกับโลก (Global Awareness)
- 2) ความรู้เกี่ยวกับการเงิน เศรษฐศาสตร์ ธุรกิจ และการเป็นผู้ประกอบการ (Financial, Economics, Business and Entrepreneurial Literacy)
- 3) ความรู้ด้านการเป็นพลเมืองที่ดี (Civic Literacy)
- 4) ความรู้ด้านสุขภาพ (Health Literacy)
- 5) ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Literacy)

2. ทักษะด้านการเรียนรู้และนวัตกรรม (Learning and Innovation Skills) จะเป็นตัวกำหนดความพร้อมของนักเรียนเข้าสู่โลกการทำงานที่มีความซับซ้อนมากขึ้นในปัจจุบัน ได้แก่

- 1) ความริเริ่มสร้างสรรค์และนวัตกรรม
- 2) การคิดอย่างมีวิจารณญาณและการแก้ปัญหา
- 3) การสื่อสารและการร่วมมือ

3. ทักษะด้านสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี (Information Media and Technology Skills) เนื่องด้วยในปัจจุบันมีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อและเทคโนโลยีมากมาย จึงต้องมีความสามารถในการแสดงทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณและปฏิบัติงานได้หลากหลาย โดยอาศัยความรู้ในหลายด้าน ดังนี้

- 1) ความรู้ด้านสารสนเทศ
- 2) ความรู้เกี่ยวกับสื่อ

3) ความรู้ด้านเทคโนโลยี

4. ทักษะด้านชีวิตและอาชีพ (Life and Career Skills) ในการดำรงชีวิตและทำงานในยุคปัจจุบันให้ประสบความสำเร็จ จะต้องพัฒนาทักษะชีวิตที่สำคัญดังต่อไปนี้

- 1) ความยืดหยุ่นและการปรับตัว
- 2) การริเริ่มสร้างสรรค์และเป็นตัวของตัวเอง
- 3) ทักษะสังคมและสังคมข้ามวัฒนธรรม
- 4) การเป็นผู้สร้างหรือผู้ผลิต (Productivity) และความรับผิดชอบเชื่อถือได้ (Accountability)
- 5) ภาวะผู้นำและความรับผิดชอบ (Responsibility)

ทักษะเพื่อการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 ที่กล่าวมานั้น วิจารณ์ พานิช (2555) จึงกล่าวว่า การศึกษาในศตวรรษที่ 21 ที่คนทุกคนต้องเรียนรู้ตั้งแต่ชั้นอนุบาลไปจนถึงมหาวิทยาลัยและตลอดชีวิต คือ 3R x 7C ดังนี้ 3R ได้แก่

- 1) อ่านออก (Reading)
- 2) เขียนได้ (Writing)
- 3) คิดเลขเป็น (Arithmetics)

7C ได้แก่

- 1) ทักษะด้านการคิดอย่างมีวิจารณญาณและทักษะในการแก้ปัญหา (Critical thinking & problem solving)
- 2) ทักษะด้านการสร้างสรรค์และนวัตกรรม (Creativity & innovation)
- 3) ทักษะด้านความเข้าใจต่างวัฒนธรรมต่างกระบวนทัศน์ (Cross-cultural understanding)
- 4) ทักษะด้านความร่วมมือการทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำ (Collaboration, teamwork & leadership)
- 5) ทักษะด้านการสื่อสาร สารสนเทศและรู้เท่าทันสื่อ (Communications, information & media literacy)
- 6) ทักษะด้านคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (Computing & ICT literacy)
- 7) ทักษะอาชีพและทักษะการเรียนรู้ (Career & learning skills)

สรุป

หลักสังคหวัตถุ 4 ในการพัฒนาการเรียนรู้สู่ทักษะศตวรรษที่ 21 คือ การนำหลักสังคหวัตถุ 4 ซึ่งเป็นข้อธรรมที่สามารถเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้เรียนอื่นที่ยังไม่ศรัทธาและนับถือ หรือเป็นที่รักใคร่นับถืออยู่แล้วให้มีสัมพันธ์ไมตรีให้ดียิ่งขึ้นไป เป็นเทคนิควิธีทำให้คนรัก มี 4 ประการ คือ ทาน คือ การให้ คือ เสียสละ เอื้อเฟื้อ แบ่งปัน เผื่อแผ่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตลอดจนให้ความรู้และคำแนะนำสั่งสอน ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน

สมานสามัคคีให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐาน จูงใจให้นิยมยอมตาม อรรถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม และสมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอ ทำตนเสมอต้นเสมอปลายปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขตลอดถึงวางแผนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะบุคคลเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามธรรมเนียมจิตใจคน ทำให้เกิดความสามัคคี มาบูรณาการกับการพัฒนาการเรียนรู้สู่ทักษะศตวรรษที่ 21 ซึ่งกระบวนการในการพัฒนาการเรียนรู้ที่ดีจะต้องเท่าทันเหตุการณ์โลกและก่อให้เกิดความเจริญขึ้นทางด้านทักษะต่าง ๆ เช่น ทักษะด้านการคิดอย่างมีวิจารณญาณและทักษะในการแก้ปัญหา ทักษะด้านการสร้างสรรค์และนวัตกรรม ทักษะด้านความเข้าใจต่างวัฒนธรรมต่างกระบวนทัศน์ ทักษะด้านความร่วมมือการทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำ ทักษะด้านการสื่อสารสารสนเทศและรู้เท่าทันสื่อ ทักษะด้านคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ทักษะอาชีพและทักษะการเรียนรู้ เป็นต้น ซึ่งจะทำให้เท่าทันกับเหตุการณ์โลกในศตวรรษที่ 21 และอยู่กับบุคคลชุมชน สังคมประเทศชาติ และสังคมโลกอย่างสันติสุขสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- ธรรมรักษา. (2532). *พระไตรปิฎกฉบับสุภาสิต*. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2548). *สู่การศึกษาแนวพุทธ*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2550). *ธรรมนุญชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 82). กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2549). *พุทธวิธีการบริหาร*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชภาวนาวิสุทธิ (ไชยบูลย์ ธมฺมชโย). (2562). *มงคลที่ 17 สงเคราะห์ญาติ สังคหวัตถุธรรม, ธรรมเทศนา*. สืบค้น 15 เมษายน 2564, จาก <https://buddha.dmc.tv/mongkol04-04.html>.
- นำโชค อุ่นเวียง. (2562). *ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 : อยู่รอดแม้จุดยืนมนุษย์สั่นคลอนในโลกดิจิทัลที่ไม่ย้อนกลับหลัง*. สืบค้น 15 เมษายน 2564, จาก
- มานิต มานิตเจริญ. (2538). *พจนานุกรมไทย ฉบับของราชบัณฑิตยสถาน* (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวมสาส์น จำกัด.
- มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วลัยลักษณ์ คงจันท. (2564). *โลกในศตวรรษที่ 21*. สืบค้น 15 เมษายน 2564, จาก <https://www.nectec.or.th/news/news-pr-news/21st-centuryskills.htm>.

วิจารณ์ พานิช. (2555). วิธีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษที่ 21 (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
สดศรีสฤษดิ์วงศ์.

วิทยากร เขียงกุล. (2527). *การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย : บทวิเคราะห์*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ฉบับแรก.

Hoogvelt. (1977). *The Sociology of Developing Societies*. New Jersey : Humanities Press.